

сунулися на глибину до 140–150 км із темпом 6–7 км на добу та розгромили 15 дивізій противника. Це забезпечило умови для розгортання подальшого наступу на території Лівобережної України. Проте втрати РСЧА були дуже значними — 255 тис. 566 чол., у тому числі 71 тис. 611 безповоротних. Середньодобові втрати були найвищими протягом усього 1943 р. — 12 тис. 170 чол.<sup>106</sup>

За задумом Ставки, головний удар радянські війська повинні були розвивати на південно-західному напрямі з метою завершити розгром південного флангу німецького фронту, звільнити найважливіший промисловий район країни — Донбас і багаті сільськогосподарські райони.

#### **4.2. Чернігівсько-Полтавська стратегічна наступальна операція (26.08.43–30.09.43)**

Головні зусилля Ставка ВГК вирішила зосередити на київському напрямі, прагнучи розгромити одне із найсильніших угруповань ворога, розсікти стратегічний фронт противника і створити загрозу його угрупованню, що діяло в Донбасі<sup>107</sup>. Центральний фронт мав наступати в загальному напрямі на Севськ — Хутір-Михайлівський і не пізніше 1–3 вересня вийти на рубіж р. Десна — Трубчевськ — Новгород-Сіверський — Шостка — Глухів — Рильськ. Надалі передбачалося розвивати наступ на Конотоп — Ніжин — Київ, за сприятливих умов частиною сил форсувати р. Десна і просуватися правим берегом ріки на Чернігів<sup>108</sup>.

Війська Воронежського фронту після розгрому противника в районі Харкова повинні були продовжувати наступ на Полтаву й Кременчук і до 23–24 серпня вийти головними силами на лінію ст. Яреськи — Полтава — Карлівка. Надалі наступати до р. Дніпро і вийти на фронт Кременчук — Орлик, передбачивши захоплення передовими частинами дніпровських переправ<sup>109</sup>. Степовому фронту після оволодіння Харковом було наказано продовжувати наступ у загальному напрямі на Красноград і Верхньодніпровськ і до 24–25 серпня вийти головними силами на лінію Карлівка — Красноград — Кегичівка. Надалі — наступати до р. Дніпро і передовими частинами захопити переправи<sup>110</sup>.

Відповідальні завдання покладалися на партизанів. Ще на початку 1943 р. Український штаб партизанського руху під керівництвом ЦК КП(б)У розробив весняно-літній план дій, який передбачав виконання таких завдань: порушити роботу великих залізничних вузлів Ковель, Коростень, Шепетівка, Здолбунів; підірвати залізничні магістралі Київ — Ковель, Київ — Шепетівка, Тернопіль — Жмеринка, Фастів — Дніпропетровськ. Велике значення приділялося питанням взаємодії з військами РСЧА, особливо при форсуванні Дніпра.

Завдання військам фронтів були визначені ще в період битви під Курськом. Проте вимоги Ставки виявилися завищеними, і фронти не вклалися у відведені терміни. До 23 серпня вони завершили Курську контрнаступальну операцію. Стратегічна наступальна операція, широкомасштабною метою якої було звільнення Лівобережної України, проходила з 26 серпня до кінця вересня 1943 р. До початку наступу у складі трьох фронтів налічувалося 16 загальновійськових і 3 танкові армії, що нараховували 114 дивізій і 15 танкових корпусів, а також 3 повітряні армії.

Перед військами Центрального, Воронезького і Степового фронтів продовжували діяти сили 2-ї армії групи армій «Центр», а також 4-а танкова і 8-а армії групи армій «Південь». Радянська сторона вдвічі переважала у живій силі та літаках, учетверо — по артилерії, кількість танків була приблизно однаковою.

Фронтowa авіація (16-а, 2-а і 5-а повітряні армії) у період підготовки прориву повинна була зосередженими діями бомбардувальників і штурмовиків під прикриттям винищувачів завдати могутніх ударів по опорних пунктах, вузлах опору і резервах противника, а у ході операції підтримувати наступаючі війська, особливо бронетанкові з'єднання. Авіацію далекої дії планувалося використовувати для ударів по оперативних резервах противника, залізничних вузлах і станціях, а також по аеродромах у районах Кіровограда, Полтави, Сталіно, Краматорська, Маріуполя та ін.

26 серпня війська Центрального фронту почали наступ. Найбільшого успіху в перші дні досягли частини лівого крила. 29 серпня вони звільнили Глухів і продовжували розвивати наступ на Конотоп. Для закріплення досягнутого результату ко-

мандуючий фронтом перегрупував на цей напрямок із правого крила 2-у танкову, 13-у, а потім і передану з резерву Ставки 61-у армії. До 15 вересня війська правого крила і центра фронту вийшли до р. Десна. Армії лівого крила 19 вересня форсували Десну в районі Чернігова і до 23 вересня вийшли до Дніпра. Ставка ВГК віддала розпорядження командуючим Центральним, Воронежським, Степовим і Південно-Західним фронтами з виходом армій до Дніпра негайно форсувати його на широкому фронті для того, щоби розсосередити увагу й сили противника, а зенітні засоби висунути до переправ для їх надійного прикриття.

Армії правого крила Воронежського фронту (38-а, 40-а) 2 вересня звільнили Суми і почали розвивати наступ на Ромни та Прилуки. 10 вересня війська фронту, прорвавши оборону противника в районі Ромен, охопили фланг його угруповання (до 8 піхотних дивізій), що діяло на схід від м. Прилуки. Щоб уникнути оточення, 15 вересня німецьке командування віддало наказ групі армій «Південь» про переведення військ на лінію Мелітополь — Дніпро (до району північніше Києва).

У тій оперативно-стратегічній обстановці, коли позначився успіх безпосередньо на київському напрямі, військам Воронежського фронту вже не було необхідності головні зусилля зосереджувати на полтавсько-кременчуцькому напрямі. Тому передані до складу Воронежського фронту з резерву Ставки 3-я гвардійська танкова армія і 1-й гвардійський кавалерійський корпус до 19 вересня зосередилися в районі Ромен і були націлені для наступу безпосередньо на київському напрямі. Ударне угруповання, створене у центрі фронту (40-а, 47-а, 27-а, 3-я гвардійська танкова армії, 8-й гвардійський і 10-й танкові корпуси, 3-й гвардійський механізований і 1-й гвардійський кавалерійський корпуси), розвиваючи наступ, 22 вересня вийшло до Дніпра й того ж дня захопило плацдарми на правому березі ріки в районах Ржищева та Великого Букрина. У цей час 38-а армія на правому крилі фронту вийшла до східних передмість Києва, а війська лівого крила (52-а і 4-а гвардійська армії) на 27–28 вересня прорвалися до Дніпра на ділянці Черкаси — Градизьк.

Війська Степового фронту після оволодіння Харковом від 25 серпня розгорнули наступ на полтавсько-кременчуцькому напрямі. Головний удар фронт завдавав на правому крилі силами 5-ї гвардійської, 2-ї, 53-ї, 69-ї і 37-ї армій. 1-а танкова та 8-а армії противника, прагнучи забезпечити відведення своїх військ із Донецького басейну, чинили активний опір. Але коли їх північний фланг виявився глибоко охопленим військами Воронежського фронту, вони були змушені почати відхід до Дніпра. Розвиваючи наступ, війська Степового фронту у взаємодії з арміями Воронежського фронту 23 вересня оволоділи Полтавою, а 29 вересня звільнили Кременчук. У період з 25 по 30 вересня з'єднання Степового фронту у всій смузі вийшли до Дніпра, очистили від противника лівий берег і захопили на правому березі ряд плацдармів.

У ході переслідування противника на території Лівобережної України радянським військам не вдалося здійснити глибокий прорив стратегічного фронту, розчленувати німецькі угруповання на частини, вийти у тили і знищити їх. Наступ фактично перетворився на фронтальне переслідування від рубежу до рубежу. Остання обставина стала наслідком того, що тили відстали, з'єднання і частини зазнавали труднощів із паливом і боеприпасами, війська були значно виснажені, наступаючи у тому ж угрупованні, в якому здійснювали контрнаступ у районі Курського виступу. Більш того, 1-а і 5-а гвардійська танкові армії у зв'язку з великими втратами були виведені в резерв Ставки ВГК і участі в наступі не брали, а танкові корпуси мали всього 30–50 бойових машин. Свіжі резерви прибували з запізненням. Так, 3-я гвардійська танкова армія і 1-й гвардійський кавалерійський корпус були передані до складу Воронежського фронту лише 19 вересня, коли противник фактично відійшов до Дніпра і почав переправу для заняття оборони на його правому березі. Занадто пізно була введена в бій і 37-а армія, передана з резерву Ставки до складу Степового фронту.

У ході переслідування частин вермахту спостерігалася відсутність чіткої взаємодії між фронтами. Так, значну допомогу військам Воронежського фронту, що спрямовувалися до Дніпра,

міг надати Центральний фронт ударом частини своїх військ (особливо силами 60-ї армії) вздовж Дніпра на південь. Це могло суттєво полегшити наступну боротьбу за Київ. Проте зручна нагода була упущена — хоча командуючий Центральним фронтом і наполягав на її здійсненні, представник Ставки ВГК маршал Г.Жуков, який перебував у той час на Воронезькому фронті, не дав на це згоди.

Значне сприяння військам надавала авіація фронтів, завдаючи ударів по колонах противника, що відходив, а також бомбардуючи переправи через річки Дніпро, Сож, Десну, Прип'ять. Авіація далекої дії здійснювала нальоти на аеродроми, залізничні вузли і резерви вермахту. Так, на київському і кременчуцькому напрямках з 23 серпня до 30 листопада 1943 р. авіація далекої дії зробила 6801 літако-виліт, скинувши понад 7800 тонн бомб. Ефективність дій авіації значно знижувалася через повільне її перебазування, а також у зв'язку з відносно невеликою кількістю бомбардувальників (наприклад, наприкінці вересня у складі повітряних армій Центрального, Воронезького, Степового і Південно-Західного фронтів було всього 230 денних бомбардувальників і 256 штурмовиків).

Операція тривала 35 днів. Радянські війська, розгорнувши наступ на фронті до 600 км, просунулися на глибину до 300 км із темпом 10–12 км на добу. У ході наступу було розгромлено близько 16 дивізій вермахту, у тому числі 3 танкові й 1 моторизована, звільнено важливий промисловий і сільськогосподарський район України — Лівобережжя. Перемоги РСЧА супроводжувалися надзвичайно високими втратами: 427 тис. 952 чол., із них 102 тис. 957 — безповоротні (середньодобові втрати становили 11 тис. 887 чол.)<sup>111</sup>.

### **4.3. Форсування Дніпра**

Війська Центрального, Воронезького, Степового фронтів майже одночасно після 22 вересня вийшли до Дніпра і захопили 21 плацдарм на правому березі ріки. Усі вони були невеликими, але створювали умови для розширення й об'єднання в плацдарми оперативного та стратегічного значення<sup>112</sup>. Бо-